

Barıř AYDIN¹

OSMANLI DÖNEMİ ERZURUM AYAZ PAŞA CAMİ

Özet

Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Erzurum ili konumu itibariyle Asya ve Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olarak tarihi süreçte önemini her dönem korumuştur. Doğudan ve batıdan genişlemelere bir istinat görevi yapan şehre Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından Beylerbeyi unvanı verilmesiyle siyasi önemi de artmış ve buna paralel olarak şehrin mimarisinde de gelişmeler yaşanmıştır.

Erzurum Osmanlı dönemine ait çok sayıda cami mimarisine ve bu mimari Őekle bağlı kubbe, mihrap, minber, vaiz kürsüsü gibi ana unsurlarında değişik formlara sahiptir. Bu çalışmada Erzurum'da Osmanlı dönemine ait Ayaz Paşa camisinin mimari unsurları, süslemeleri ve özellikleri incelenerek görsellerle sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cami, Mihrap, Minber, Erzurum

OTTOMAN PERIOD ERZURUM AYAZ PASHA MOSQUE

Abstract

Turkey's Erzurum Province in the due to its location between Europe and Asia as an important transit point in the historical process has maintained the importance of each term. East and west of the city, acting as a support to the expansion of the Ottoman Sultan Suleiman the Magnificent by the Beylerbeyi given the title by the increased political importance and, in parallel developments have taken place in the city's architecture.

Erzurum many mosques of the Ottoman era architecture and the architectural shape of the dome connected to the mihrab, minbar, the pulpit as the main elements have different forms. In this study, Ayaz Pasha, the Ottoman-era mosque in Erzurum elements of the architecture, decorations and features examined are presented with visuals.

Keywords : Ottoman, Mosque, Mihrab, Minbar, Erzurum

¹ Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, (Nahcivan Devlet Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doktora Öğrencisi), barisaydin62@gmail.com

Erzurum Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu kesiminde, Erzurum ili Doğu Anadolu Bölgesinin kuzey kesiminde yer almakta, doğudan Kars ve Ağrı, batıdan Erzincan ve Gümüşhane, kuzeyden Trabzon ve Artvin, güneyden de Muş ve Bingöl illeri ile komşudur.²

Erzurum Konum itibariyle önemli bir geçit noktasında, İran transit yolu, Kars'tan geçen Kafkas yolu, Sivas'tan uzanan batı yolu, Van Gölü ve Murat havzasından uzanan yolun da burada birleştiği görülür.³ Erzurum tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Hurrilerden Urartulara, Saka Türklerinden Medlere, Seleküslerden Partlara, Bizanslılardan Sasanilere, Gürcülerden Müslüman Araplara, Selçuklulardan İlhanlılara, Karakoyunlulardan Osmanlılara uzanan bir tarih koridoru olmuştur.⁴ Bu konumuyla geçmişte tarihi, siyasi, askeri, ticari ve sosyal bakımlardan da çok önemli roller üstlenmiştir.⁵ Kent tarih boyunca güçlü kültür ve ilim kurumlarına sahiplik yapmış, tarihi devirlerden beri Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden geçen Ulu İpek Yolu üzerinde bulunması nedeniyle Erzurum adeta Anadolu'nun kilidi olma konumunu her zaman muhafaza etmiştir.⁶ Erzurum yaylası Kafkasya, İran ve Anadolu coğrafyasının ortak sahanlığını oluşturur. Stratejik açıdan Transkafkasyanın en önemli noktasında bulunmasıyla da Erzurum tarihi bir kavşak konumundadır.⁷ Erzurum Doğu Anadolu'nun önemli bir geçit noktasında olması nedeniyle tarih boyunca çeşitli yönlerden gelen milletlerin ve devletlerin saldırılarına uğramıştır.⁸

Asırlar boyu Anadolu'nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Erzurum birçok medeniyete ait mimari izleri barındırmakta, bu mimari yapılar yapıldıkları dönemin sanat ve kültürel özelliklerini yansıtma rolünün yanında kendinden sonraki dönemlerde inşa ettirilen yapılar için de örnek teşkil etmiştir. Erzurum'da Osmanlı egemenliği sırasında cami, medrese, hamam, türbe, çeşme gibi yapılar bazen bağımsız olarak inşa ettirilirken bazen de bir külliye bünyesinde toplanmışlardır.

Erzurum Ayaz Paşa Cami Ayaz Paşa mahallesinde, Gürcü kapının güneyinde bulunan Erzurum'daki Osmanlı eserlerinin en eski eserlerinden biridir. Ayaz Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Erzurum'da valilik yapmış ve bu cami de o zamanlar Ayaz Paşa tarafından yaptırılmıştır.

---

² Hayati Doğanay, "Erzurum'un Genel Coğrafya Özellikleri", Atatürk Ün. Fen. Ed. Fak. Yay., Erzurum 1988, s.1-6

³ Erzurum İl Yıllığı, 1973, s.363-365

⁴ Erzurum İl Yıllığı, 1973:25 ; Taşyürek, M., Erzurum "Bir İpekyolu Şehri", İstanbul, 2009:12

⁵ Muzaffer Taşyürek, Erzurum "Bir İpekyolu Şehri", İstanbul, 2009, S. 12

⁶ Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan & Muhammet Arslan, "Sanat Tarihi Açısından Erzurum," Erzurum, 2010

⁷ Muzaffer Taşyürek, s.12

⁸ Erzurum İl Yıllığı, 1973, s.25

Resim 1 . Erzurum Ayaz Paşa Cami Giriş Kapısı

Bu yapının kitabesi bulunmamasından dolayı, tarihlendirmesi Erzurum salnamelerinde geçen kâğıtlara göre yapılmakta, buna göre 1545-1549 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır⁹(Resim 1).

Cami Avlusu 1214-1799 tarihinde Erzurumlu Şeyh Ömer Efendi tarafından yaptırılmış bu yapı kompleksi, medrese, hamam ve çeşmeden oluşmuş ve bir külliye tarzında inşa edilmiştir.¹⁰

Medrese ve hamam birimleri günümüzde ortadan kalkmış vaziyettedir, çeşme ise 1194-1780 yılında Erzurum valilerinden olan, İbrahim Hıfzı tarafından yenilenmiş, ancak bu yapı da sonraki yıllarda tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹¹

Cami plan olarak kareye yakın dikdörtgen planlı olarak tasarlanmış, caminin Son Cemaat yeri ile ibaret mekânın üzeri toprak bir damla ile örtülü vaziyettedir. İçerden kalın direklerin taşıdığı bu üst örtü, ibadet mekânını sahanlara ayırmaktadır. Caminin giriş kapısı üzerinde bitkisel ve geometrik motiflerle süslü taş lenfalar bulunmakta, minare tek Şerefeli olarak tasarlanmış, taş kaideli ve tuğla gövdelidir (Resim 2).

⁹ İsmail Hakkı Konyalı, Abideleri Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul,1960 s.183-184., R.H. Ünal, Erzurum İlindeki İslam Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.VI Erzurum, Erzurum 2008, s.63 ; Hamza Gündoğdu, Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989,s.161., H. Yurttaş v.d., Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Erzurum 2008, s.63., S. Kazan, Erzurum'da Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Üniversitesi Fen. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Basılmış Lisans Tezi, Erzurum 1983, s.53 ; G. Goodwiin, A History of Ottoman Architecture, London 1971, s.402.

¹⁰ İsmail Hakkı Konyalı, Abideleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.183-184., H. Gündoğdu, Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.161.

¹¹ Hüseyin Yurttaş, vd, Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Erzurum 2008, s.63.

Resim 2 . Erzurum Ayaz Paşa Cami ve Minaresi

Günümüzde camekânda kapalı tutulan kuzey cephede üç gözlü Son Cemaat Yeri, dört ahşap sütun tarafından taşınmaktadır. Caminin doğu ve batı cephelerinde ve alt kısmında birer, üstte ikişer, güney cephede alt ve üstte ikişer, kuzey cephede ise ikişer pencereye yer verilmiştir.¹²

Mihrap

Kible duvarında yer alan mihrap, taştan yontulmuş, yağlı beyaz boya ile boyanmasıyla yapıda taştan inşa edilmiş olan mihrabın estetiği ortadan kaybolmuştur. Mihrap mukarnas kavsaralı, mihrabın dışı ise beşgen biçimlidir. Dikdörtgen biçimde dışta düz olan zeminden iki silmeyle yapılmış ve silmelerde süslemeye yer verilmemiştir.

---

¹² Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, Muhammet Arslan, Sanat Tarihi Açısından Erzurum, Erzurum 2010, s.94.95

Resim 3 . Erzurum Ayaz Paşa Cami Mihrap

Mukarnas kavsara altı sıradan oluşmakta, en alt sırada geçiş olarak düzenlenmiş aşağıya doğru sarkıtılmış yivle mukarnas yuvalarına geçilmektedir. Mukarnas yuvalara derin tutmuş yuvalar, dışta merdiven basamağını andıran bir görünüm kazanmakta, kavsara silindirik, altlığı bulunmayan istalaktitli başlıklara sahip, süslemesiz sütuncelere oturmaktadır¹³(Resim 3).

Minber

Mihrabın sağında yer alan minber, ahşap malzemeden çakma tekniği ile birbirine tutturularak yapılmış, minber kapısı düz iki kanattan ve taç kısmı üç bölümden oluşmaktadır. Süpürgelik bölümünde açıklıklı bir biçimdedir. Süpürgeliğin kenarlığındaki dikdörtgen alanda, kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezemeler bulunmakta, aynalık üçgen biçimde, vurmali küçük sütuncelerin dikey bir bölümde oluşturduğu izlenmektedir. Orta noktada üçgenlerin iç içe geçmesi ile meydana gelen, altıgen yıldız formunun ortasında ise, yine yıldız motifine yer verilmiştir. Bu çok kollu yıldız biçimi, dışa taşıntılı bir formda yontulmuş, aynalık sarmal silmeler arasında kıvrık dallı bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Bu süslemeler applike tarzında ele alınmıştır.

Geçit dilimli bir kemer ile büyükçe bir açıklığa sahiptir ve geçitin etrafı burmalı bir silme ile çevrelenmektedir. Açıklığın üzeri bir pano içinde baklava dilimi biçiminde oluşturulan ve ikiye bölünerek üçgen görünümü veren panoda yine dışa taşkın bitkisel süsleme görülmektedir. Bunun üzerine bir raf konulmuş, afın üst kısmında çubuklarla oluşturulan zikzaklar yer almaktadır.¹⁴

¹³ Hamza Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar, Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s. 161; Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, Muhammet Arslan, “Sanat Tarihi Açısından Erzurum”, Erzurum 2010, s. 90-91. F. Tanrıkulu Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlemesi”, Lisans Tezi Erzurum 1998, s. 14.

¹⁴ F. Tanrıkulu, Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlemesi” ,Lisans Tezi Erzurum 1998, s. 14.

Osmanlılardan günümüze dek gelen cami döneminin önemli camilerinden biridir. Defalarca onarım geçirmesine rağmen hala orijinalliğini ve görkemini korumakta olan Erzurum Ayaz Paşa Cami'nin yapım kitabesi bulunmamaktadır. Erzurum'da birçok camide gördüğümüz kare plan tipini bu camide de görülmektedir.

Erzurum Ayaz Paşa Caminin mihrabında bezemeye yer verilmemiş, erken tarihli camilerde görülen sade ve az sayıda mukarnas burada karşımıza çıkmaktadır. Erzurum Ayaz Cami'nin minberi orijinal değildir ve minaresi ise, kesme taştan ve örme tuğlayla inşa edilmiştir. Cami düzgün kesme taştan inşa edilmesiyle, diğer Erzurum camileriyle ortak özellik göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AKOZAN, Feridun; "Türk Külliyesi" Vakıflar Dergisi, C.8, Ankara, 1969, s. 303-308.
- ALTUN, Ara; Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi, İstanbul, 1978 s. 186 189.
- AREL, Ayda; 18.y.y. İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, 1975.
- ARIK, M.O; Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri Ankara, 1967.
- ARIKAN, Osman; Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları, Ankara, 1973.
- ARSEVEN, C.Esat; "Külliyeler" mad. Sanat Ansk., C.III., İstanbul, 1950, s.1 189-1200.
- ARSEVEN, C. Esat; türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1954.
- BARKAN; Ö.Lütfü; Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, XXIII/ 1-2, 1962-63.
- BAŞAR, Zeki; Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz Erzurum, 1977.
- BAŞAR, Zeki; Erzurum'da Eski mezarlıklar ve Resimle Mezar Taşları, Ankara, 1973.
- BEYGU, A. Şerif; Erzurum Tarihi Anıtlar Kitabeleri, İstanbul, 1936.
- BULUT, SebahattinM; Damla Damla Erzurum, Ankara, 1989.
- ÇAM, Nusret; Osmanlı Güneş Saatleri, Ankara, 1990.
- ÇELİK, Muammer; Erzurum Kitabı, Ekim, 1997.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum "Erzurum 98"(Kültür) Ankara, 1998.
- DARKOT, Besim; "Erzurum" Mad. İslam Ansk. C.IV, İstanbul 1945, s.346-400.
- DOĞANAY, Hayati; Erzurum'un Genel Coğrafya Özellikleri, Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Yayınları, Erzurum, 1988.
- ERGİN, Osman; Türk Şehirlerinde imaret sistemi, İstanbul, 1939.
- Erzurum il Yıllığı, İstanbul, 1967.
- Erzurum İl Yıllığı, Erzurum, 1973.
- Erzurum Eski Eserler ve Müzeler Genel Müzeler Genel müdürlüğü, D.K.V.K.E., Erzurum, 1967 1988.
- EYİCE, Semavi; "Cmii" Mad. İslam Ansk., C.VIII, İstanbul, 1993.S.62-70.

- GÜLMEZ, Nurhan; Erzurum'da Osmanlı Anadolu Selçuklu Devri Minareleri, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum 1998.
- GÜNDOĞDU, Hamza; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar"
- ŞEHİRİ Mübarek Erzurum, Ankara, 1989 S.149-200.
- İLHAN, S; Türkiye Jeolojisi, Ankara, 1975.
- İslam Ansiklopedisi; "Erzurum" Mad., İstanbul, 1945, CIV. s.340-370.
- İslam Ansiklopedisi; "Hamam" Mad., C.V, İstanbul, 1945. s. 174-180.
- KARAHAN, Hamit; Tarihçe-i Erzurum, Atatürk Üniv. Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1995.
- KARPUZ, Haşim; Erzurum'da Türk İslam Yapıları, Ankara, 1976.
- KAZAN, Salih; Erzurum'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk Üniv. Edeb. Fak. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1983,
- KIZILHAN, Ali; Anadolu Beyliklerinde Camii ve Mescidler, İstanbul, 1958.
- KONUKÇU, Enver; Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum, Ankara, 1992.
- KONYALI, İ.Hakkı; Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.
- KOŞAY, H.Zübeyr; Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, 50.yıl Armağanı, C.I, Erzurum, 1974.
- KUBAN, Doğan; 100 Soruda Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1978.
- KURAN, Abdullah; İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii Ankara, 1964.
- KURAN, Abdullah; Anadolu Medreseleri, C.I, Ankara, 1969.
- KÜÇÜK, C; Tanzimat Devrinde Erzurum, İstanbul, 1975.
- Meydan Larousse; "Erzurum" Mad., C.XV, Ankara, 1968, s.360-370.
- Meydan Larousse; "Erzurum" Mad.. C.IX, İstanbul, 1971, s.350-380.
- Meydan Larousse; "Camii" Mad., C.I 1, s.749-755.
- Meydan Larousse; "Hamam" Mad., C.V, İstanbul, 1945, s.568-575.
- MİROĞLU, İ; XVI.y.y'da Bayburt Sancağı, İstanbul, 1975.
- NUSRET, Mehmet; Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilerine Armağan, İstanbul, 1338.
- ÖĞEL, Semra; "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", Kültürü, S.1 1, Ankara, 1963 s.37- 41.
- ÖNKAL, Hakkı; Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara, 1996.
- ÖZGÜÇ, T.- Akok, M."Melik Gazi Türbesi ve Kalesi" Belleten XVIII, Ankara, 1954
- ÖZTUNA, Yılmaz; "Killiye" Mad. Türk Ansk C.22. Ankara, 1975, s.419-422.
- PAKÖZ, Birsen; "Türk Camilerinde Mekan Gelişimi" Ön Asya, S. 16, Ankara, 1966 s. 13-20.

- PAKÖZ, Birsen; “Türk Mimarisinde Göçebelikten Medeniyete Geçiş Künbetler”
ÖNASYA, C.I, Ankara, 1965, s. 13-17.
- SARIÇAM, Haşan; Tarihçe-i Erzurum, At. Üniv. Fen. Edb. Fak. Tarih Bölümü Lisans
Tezi, Erzurum, 1980.
- SELÂHADDİN, M; Kamusi Osmanı, İstanbul, 1313.
- SÖYLEMEZOĞLU, H.Kemal; İslam Dininde İlk Camiler ve Osmanlı Camileri, İstanbul,
1955.
- SÖZEN, Metin; Anadolu Medreseleri, C.II, İstanbul, 1972.
- ŞAPOLYO, E.B.; “Camilerimiz” Ön asya, S.33, 1966, s. 15-26.
- ŞAPOLYO, E.B.; “Türbe ve Künbetler”, Önyasya, C.IV, Ankara 1968 s. 13-17.
- TANRIKULU, Fatma; Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlenmesi, Atatürk
Üniv. Fen Edeb. Fak.Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1998.
- TUĞLACI, Pars; Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1988.
- TUNCER, O.; “Rönesans ve Klasik Osmanlı Dönemi Yapılarında Kubbe” Vakıflar
Dergisi”, S. 18, Ankara, 1984, s. 125-140.
- TUNCER, O. Cezmi; Doğu Anadolu Türk Devletlerinin Tarihi, G.Seni İstanbul, 1973.
- TURAN, O; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- Türk ansiklopedisi; “Erzurum” Mad. C.XV, Ankara, 1968, s.373-400.
- ÜNAL, R. Hüseyin; “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme,
Atatürk Üniv. Edebiyat Fakültesi, Araştırma Dergisi S.VI, Erzurum, 1974.
- YAVUZ, Cevdet; Erzurum Hamamları, Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Sanat Tarihi
Bölümü Lisans Tezi, Erzurum, 1986.
- YETKİN, S.Kemal; Türk Mimarisi, Ankara, 1970.
- YURTTAŞ, Hüseyin; Osmanlı Devri Türbeleri, Atatürk Üniv. İslami İlimler Fak. Lisans
Tezi, Erzurum, 1960.